

Cicero: Az állam (könyvismertetés)

2016 nyarán jelent meg újabb, immár negyedik kiadásban Marcus Tullius Cicero államról írt művének Hamza Gábor akadémikus professzor által készített magyar fordítása, melyhez a bevezető tanulmányt is ő írta, míg a *Somnium Scipionis*-t és a versidézeteiket néhai Havas László klasszika-filológus és ókortörténész fordította.² A mű a mai napig számos vonatkozásában aktuális az ideális állam ismeréveit kutató jogászok, politológusok, történészek és – tegyük hozzá – politikusok számára.

Marcus Tullius Cicero életművét elsősorban filozófiai oldalról és nem történeti, illetve jogi aspektusból közelítették meg korábbi kutatói. Cicero államelméletét a *De Oratore*, a *De re publica* és a *De officiis* trilógia vizsgálata alapján ismerhetjük meg. A *De oratore* a legjobb polgár, az *optimus civis Romanus* képzésével, a *De officiis* ennek etikájával foglalkozik, míg az aristotelési dialógust követő formában megfogalmazott és a kortárs politikusok befolyásolására irányuló *De re publica* az ideális állam, az *optimus status civitatis* sajátosságait kívánja feltárni.

Cicero államról szóló művét, mint Róma politikai életének aktív résztvevője írta Kr. e. 54-51 között, szicíliai proconsulságát megelőzően, a személyét érintő súlyos sérelmek idején. Ebben az időszakban a köztársasági államforma fokozatos felszámolásának, a nobilitas tehetetlenségének és korrupciójának lehetünk tanúi. Ezt a periódust követi az első triumvirátus, amelyet Iulius Caesar katonai diktatúrája váltott fel.

I. Az ideális állam

A mű első része nem maradt fenn az utókor számára, valószínűsíthető azonban a fordító, hogy ebben a bevezető részben Cicero testvéréhez, Quintushoz írt ajánlása szerepelt. A filozófiai és állambölcseleti értekezés párbeszéde Cicero fantáziája alapján azzal veszi kezdetét, hogy P. Scipio Africanus a latin ünnepek alkalmával egyedül kívánt maradni kertjében, azonban unokaöccse, Q. Tubero indítványára a „szellem pihentetése” végett együtt próbáltak kikapcsolódni a *grex Scipionis*-hoz sorolt férfiak.

Az asztronómiai kérdések vizsgálatánál is fontosabbnak találtatott az emberek boldogságának keresése, melynek megtalálásához a társadalmat kellett szemügyre venni. A társadalmi berendezkedés, az állam a „nép ügye”, egyfajta csoportosulást jelent a közös előny elérésére. A csoportosulás irányítása tekintetében az aristotelési kormányformák sokszínűsége vonultatható fel, attól függően, hogy az állam irányításában milyen számban vesznek részt. Scipio valamennyi államberendezkedés (királyság, arisztokrácia, demokrácia) előnyeivel és hátrányaival tisztában van, és mindegyikkel szemben azt tartja ideálisnak, amelyik mindháromból egyenlően kevert formában tevődik össze (*mikté politeia*). Szükségszerű választás esetén azonban az egyszemélyi uralkodást tartja ideálisnak, hiszen a beteg embernek, vagy a viharba került hajó utasainak is az szolgál legjobban hasznára, ha egy, általa választott hozzáértő ember irányítása és kezelése alá kerül. Az állam fejlődésének sematikus bemutatása során felismerhető, hogy az egyeduralom zsarnoksággá válhat, melynek következtében az optimaták, legyőzve a zsarnokot, magukhoz ragadhatják a hatalmat, majd a nép egésze részesül az állam irányításában, mely magában hordja annak veszélyét, hogy egy

¹ PhD, egyetemi docens, ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

² Cicero: *Az állam*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2016. Negyedik, javított utánnomás. 218 p.

újabb zsarnok kerüljön hatalomra. Ezért optimális a három államforma helyes mértékben vegyített keveréke.

Az ideális állam a római állam, mivel – Cato nézete szerint – míg a többi állam egy-egy ember alkotása, addig a Római Birodalom több évszázad kiváló férfiúinak együttes műve. Az államalapítás földrajzilag a legjobb helyen történt, hiszen a Tiberis a tengerbe torkollik, elősegítve ezzel a kereskedelem fejlődését, ugyanakkor mégsem tengerparton helyezkedik el, ami ellenséges támadások esetén védelmét megnehezítette volna. Romulus királysága, majd bölcsességük és erényeik alapján a nép által választott utódai fellendítették a földművelést (Numa Pompilius), hadi sikereket értek el (Tullus Hostilius), legyőztek a latinokat (Ancus Marcius) behódoltatták az aequusok jelentős törzsét, visszaverték a szabinok támadását (Tarquinius) és megreformálták a polgárságot (Servius Tullius). Tarquinius Superbus, a hetedik király diktatórikus uralkodásának és ezáltal a királyság államreformjának fia botrányos tette által okolható száműzetése vetett végett.

A királyság helyét az arisztokrácia vezetése vette át, majd a plebs szabadságának további bővítésére irányuló megmozdulásai (*secessio plebis*) következtében jött létre a demokratikus államberendezkedés. Scipio az ideális állam kapcsán a Római Birodalom történeti fejlődését ismertette, azzal a konklúzióval, hogy az ideális államban a bölcsnek kell a vezető szerepet betöltenie a természet alkotása szerint. A *vir prudens* sohasem hagyhat fel önmaga képzésével és tudását mindenkor példaként kell a polgártársai felé megmutatnia.

A következő napon folytatódó beszélgetésben az állam egyik alapját, a törvényeket vizsgálták. Az igazságtalan törvények, mint például a *lex Voconia*, nem felelnek meg a Pythagoras és Empedocles által hirdetett természet törvényeinek. A morális fejtegetés *punctum saliens-e*, hogy „világos ugyanis, hogy ha a méltányosság, a megbízhatóság, az igazságosság nem a természetből erednének, és ha mindennel csak a hasznosság szempontja volna irányadó, úgy egyetlen jó férfit sem lehetne találni.” Az állam ismérvei közé tartozik a jog közös köteleke alá tartozás, mely jogot nem a keveseknek (decemvireknek) kell megállapítaniuk, hanem a népnek. A nép is lehet azonban zsarnok, mint ahogy az emberi szellem sem tökéletes, ezért ideálisnak csak az tekinthető, ha az államban töretlen egység érvényesül, a természethez hasonlóan.

Cicero az *optimus status civitatis* teóriájának kidolgozása során a római államberendezkedést vizsgálja történelmi realitásában, kiemelve a „kevert alkotmány”, a *mikté politeia* sajátosságait. A bölcsnek alapvető kötelessége a haza ügyeivel való foglalkozás, hiszen a hazával szemben az állam polgárának kötelezettségei is vannak; így bölcsességének „legjavát” a haza szolgálatába kell állítania. Az állam létrejöttének szükséges attribútuma a „társulásra irányuló emberi természet” az „intézményes egyetértés” és a tervszerűség megléte. A királyság, az arisztokratikus kormányzás és a demokrácia, mint három különböző alkotmányforma bármelyikének kialakulása az állam létrejöttét eredményezi. A *homo novus* esetében Cicero ily módon összekapcsolja a ratio-t és a res-t, kialakítva így a gondolat és a történelem szerves egységet. Az ideális államban a Scipio Africanusról mintázott *princeps civitatis*, ideális vezető áll, mellyel a múlt és a jelen értékrendje közötti összhang megteremthető. Cicero államának kialakítása során a hellenisztikus állambölcelet felhasználásával eljut ugyan a platóni ideális állam utópiájához, azonban Marcus Tullius Cicero a konkrét római valóságot ragadja meg, ellentétben a platóni *Politeia*-ban kialakított vízióval.

A *De re publica* megírásához forrásként szolgáló művek alapvetően a hellén állambölcelet eredményei, illetve az antik világ államainak működésével kapcsolatos források voltak. Cicero nagy valószínűséggel felhasználta Panaitios ún. közösség-elméletét, továbbá Poseidónios és az askaloni Antiokhos gondolatvilágát, valamint Platon *Politeia*-ját is. A *De re publica* tárgyát képező témák dialógusban és nem oratio-ban történő kifejtését a platóni és aristotelési párbeszéd inspirálták, bár Cicero saját koránál jóval korábban élt

történelmi személyeket szólaltat meg műveiben. Cicero eklektikus gondolkodását bizonyítja, hogy a művének megírása során felhasznált források tekintetében nem szűkíthetjük le azokat egy tudomány területére és sokszor egymástól teljesen eltérő filozófiai, vagy történelmi nézeteket valló állambölcseletek közvetlen hatását is felfedezhetjük gondolatmeneteiben.

Cicero, a többi antik állambölcselethez hasonlóan, az államformatannál kapcsolja össze bölcseletét, kiemelve Róma városállam alapítását, mint legitimációs tényezőt, valamint beépítve az antik közszellem fogalomtárát, az *auctoritas*, a *traditio*, a *religio* és a *lex* fogalmait. Hamza Gábor tanulmányában kiemeli, hogy a mítoszteremtést feltétlenül el kell választani a történetietlen szemlélettől, tekintettel azok eltérő szerepére. Cicero gyakori hivatkozása történelmi példákra – művében 127 görög és 29 latin szerzőt idéz – nem jelent koherens történelemszemléletet. A cicerói római állam, az *optimus status rei publicae* a liberális politikai gondolkodás paradigmájára vált, John Adams szerint „az teremtette meg a legnemesebb népet és a legnagyobb hatalmat, amely az emberiség történetében valaha is létezett”, Saint-Just szerint pedig „a világ üres a rómaiak óta.”

Cicero az ideális állam bemutatásában alapvetően eltér a két nagy görög bölcselet előd, Platón és Aristotelész gondolatvilágától, amikor egyenlőség-elméletében hangsúlyozza, hogy „születésénél fogva valamennyi ember egyenlő mértékben részesedik abban az isteni bölcsességben, amely megváltoztathatatlan és örök törvényként a kozmoszt irányítja,” továbbá társadalmi helyzetétől vagy származásától függetlenül valamennyi ember ugyanazt a jogállást élvezi. Cicero államfelfogásának szintetizáló jellegét adja, hogy a kevert alkotmányban a demokratikus, arisztokratikus és monarchikus elemek egymást kölcsönösen feltételezve es ellentételezve jelennek meg.

Cicero az ideális államot a római *res publica*-ban jelöli meg, mert mint azt Scipio kifejti „A mi államunk ... nem egyetlenegy, hanem sok személy tehetségére, nem csupán egyetlen emberöltőre, hanem évszázadok és nemzedékek egész sorára épít.” Ez az ideális állam a hellén polisz-struktúrában épült fel, bár a döntéshozatalban a polgárok direkt módon történő részvételének gyakorlati megvalósulása nehézkes, azonban a jogi garanciák segítségével a közvetlen hatalomgyakorlás kialakulhatott. Az állami polisz-struktúra Cicero szerint feltételezi a társadalmi konszenzust, a *concordia ordinum*-ot a lovagrend (*ordo sequester*) és a senatus között. A *concordia ordinum*-ot kiegészíti a *consensus omnium bonorum*, amely a kisemberek (*homines tenues*) konszenzusát is feltételezi, összhangban az egyenjogúság követelményével. Az ideális *res publica* további lényeges eleme a *iuris consensus*, melyben a jog a *ius naturale*-ra és az igazságosság filozófiai fogalmaira is kiterjed, és amely a törvényhozó hatalom korlátját testesíti meg a polgárok viszonylatában, valamint a *communio utilitatis*, az eltérő „társadalmi csoportok, rétegek gazdasági motiváltságára épülő érdekközösség.”

II. A cicerói állambölcselet hatása

Cicero nagy tekintélynek örvendett a reneszánsz neolatin filozófusok, a humanisták körében mint a polgári erény oktatásának mestere, a republikánusok körében pedig mint a „szabadság szószólója és a zsarnokság esküdt ellensége.” A 17. században Grotius, Hobbes és James Harrington gondolataira egyaránt hatnak Cicero művei, John Locke pedig Cicerót egyenesen a „truly great men” közé sorolja. A 18. században Conyers Middleton 1741-ben kiadott Ciceróról szóló munkája (*The History of the Life of Marcus Tullius Cicero*) valóságos „bestseller” volt. E században az amerikai konstitucionalisták, John Adams és Thomas Jefferson a köztársasági Róma örökösének tekintették magukat és jelentős mértékben támaszkodtak Cicero gondolataira, ugyanakkor a konzervatív eszmék iránt elkötelezett

Edmund Burke ugyanúgy felhasználta Cicero munkáit, mint a radikális Saint-Just, hiszen a cicerói állambölcselet joggal szolgált egyfajta *interpretatio multiplex* alapjául.

A 19. században a pozitívizmus előtérbe kerülése Cicero moralizáló gondolatvilágának háttérbe szorulásához vezetett. Ebben a negatív megítélésben jelentős szerepet játszott Wilhelm Karl August Drumann és Theodor Mommsen minősítése, hiszen Mommsen határozatlan, elvekhez nem kötődő, másodrangú politikusnak tekintette a *cursus honorum* valamennyi állomásán, ellentétben az igazi államférfinek tekintett Iulius Caesar-ral. Cicerót Hermann Strasburger „rehabilitálta” a 20. század harmincas éveiben.

*****

A cicerói állam megismerése során az olvasó önkéntelenül is számos tanulságot von le, melyek napjaink államai alkotmányos és politikai berendezkedéseinek megértésüül és kritikájául is szolgálnak.